

[Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός]

Το γλωσσικό ζήτημα [Δ2]

Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου

Το γλωσσικό ζήτημα υπήρξε ένα πρόσφορο πεδίο πάνω στο οποίο καλλιεργήθηκαν σοβαρές αντιπαραθέσεις ιδεών και συμπεριφορών σε κρίσιμες φάσεις της ανάπτυξης της ελληνικής κοινωνίας. Οι απαρχές των αντιπαραθέσεων αυτών πρέπει να τοποθετηθούν κατά τους χρόνους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Η αιτία που έφερε στην επιφάνεια τις βαθιές αυτές διαφορές ήταν η επίμονη αναζήτηση ενός ενιαίου γλωσσικού οργάνου, προκειμένου να συγκροτηθεί μια εθνική παιδεία, καθώς και η συστηματική καλλιέργεια και προβολή της ομιλούμενης γλώσσας από νέες κοινωνικές δυνάμεις, οι οποίες επιχειρούσαν να διαχειριστούν με νέους όρους και με νέα γλώσσα τα ζητήματα της αγωγής και της αυτογνωσίας του έθνους (βλ. 4.1, 2.1).

Το θέμα της γλώσσας ήταν επιβαρυνμένο από έναν ισχυρό κοινωνικό συμβολισμό, ο οποίος είχε κληρονομηθεί από τη μακρά παράδοση της αντίθεσης ανάμεσα στη γραπτή αττικήζουσα και την κοινή ομιλουμένη. Ο συμβολισμός αυτός δεν μπόρεσε να ξεπεραστεί, όπως συνέβη στην αντίστοιχη περίπτωση της λατινικής απέναντι στις άλλες εθνικές γλώσσες. Η λογοτεχνική ανάπτυξη την οποία γνώρισαν οι γλώσσες αυτές κατά την Αναγέννηση, τους έδωσε κύρος και εξάλειψε την κοινωνική δυσπιστία που προκαλούσε η λαϊκότητά τους.

Κατεξοχήν εκπρόσωποι των δυνάμεων που προωθούσαν την ομιλουμένη ήταν ο Ρήγας (1757-1798), ο Δημήτριος Καταρτζής (περ. 1730-1807), ο Γρηγόριος Κωνσταντάς (1758-1844), ο Αθανάσιος Χριστόπουλος (1772-1847), ο Ιωάννης Βηλαράς (1771-1823), ο οποίος είχε προτείνει, μάλιστα, και ένα σύστημα φωνητικής γραφής (*Ρομέμηη Γλώσα*, 1814), και άλλοι.

Ο Αδαμάντιος Κοραής (1748-1833), ενθουσιώδης και συστηματικός συνήγορος της ομιλουμένης, αφιέρωσε το μεγαλύτερο μέρος του επιβλητικού του έργου στη μελέτη και τη καλλιέργεια της γλώσσας αυτής, με σκοπό να συμβάλει στη συγκρότηση μιας "νεοελληνικής φιλολογίας". Πίστευε, ωστόσο, ότι "το ιδίωμα του λαού" είχε φθαρεί και πρότεινε ένα σύστημα εξωραϊσμού και καθαρισμού από τα "σαπημένα" (βλ. 1.6). Κατά τον Κοραή υπήρχε "ανάγκη να ακολουθήσωμεν μέσην οδόν εις μόρφωσιν της γλώσσης". Η "μέση οδός" του Κοραή συνιστούσε έτσι κι αλλιώς μια άμυνα απέναντι στις υπερβολές του αρχαϊσμού, τον οποίο καλλιεργούσαν και πρόβαλλαν επίσης ως όργανο εθνικής παιδείας οι κύκλοι των Φαναριωτών αλλά και το Πατριαρχείο. Ο Νεόφυτος Δούκας (περ. 1760-1845) και ο Παναγιώτης Κοδρικάς (1762-1827) είναι χαρακτηριστικές περιπτώσεις οπαδών του αρχαϊσμού, οι οποίοι στράφηκαν με σφοδρότητα εναντίον του Κοραή.

Η άποψη για τη στενή συνάρτηση της δημοτικής γλώσσας με την αναγέννηση του έθνους θα διατυπωθεί με κορυφαίο τρόπο από τον Διονύσιο Σολωμό στον *Διάλογο* (1824). Παράλληλα, η επτανησιακή παράδοση θα βοηθήσει και στη λογοτεχνική καλλιέργεια της δημοτικής (Ανδρέας Λασκαράτος, Αριστοτέλης Βαλαωρίτης) και στη θεωρητική της επεξεργασία (Νικόλαος Κονεμένος, *Το ζήτημα της γλώσσας*, 1873· *Και πάλε περί γλώσσας*, 1875).

Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους οι ιδέες του Διαφωτισμού υποχώρησαν, μια και οι προβληματισμοί της ελληνικής κοινωνίας στράφηκαν πλέον γύρω από την πολιτική και τη διοικητική της συγκρότηση. Τα επίσημα έγγραφα συντάχθηκαν στη λόγια γλώσσα και επανήλθε ισχυρότερη παρά ποτέ η προκατάληψη της φθοράς και της παρακμής που είχε υιοθετήσει η λαϊκή γλώσσα από την ξένη κατάκτηση. Το νέο κράτος αναζήτησε στα αρχαία ελληνικά γλωσσικό υλικό για την απόδοση νέων εννοιών. Τουλάχιστον ως τα μέσα του 19ου αιώνα η καθαρεύουσα θα εξαρχαΐζεται όλο και περισσότερο. Έτσι, το 1853 θα δημοσιευτεί συστηματοποιημένη η εκδοχή της πλήρους επιστροφής στην αρχαία ελληνική (Παναγιώτη Σούτσου, *Νέα*

σχολή του γραφομένου λόγου ή ανάστασις της αρχαίας ελληνικής γλώσσης εννοουμένης υπό πάντων) και το 1856 θα εκδοθεί β.δ. σχετικό με τη σχολική γλώσσα, το οποίο θα ορίζει ότι "Γραμματική της ελληνικής γλώσσης ορίζεται η της αρχαίας και μόνη".

Ωστόσο, κατά την τελευταία εικοσαετία του 19ου αιώνα άρχισαν να εκφράζονται συστηματικές αντιδράσεις στις ρομαντικές υπερβολές του αρχαϊσμού. Το γλωσσικό ζήτημα θα επανεμφανιστεί με το χαρακτηριστικό γνώρισμα των προεπαναστατικών διενέξεων: τη βαθιά σύγκρουση ανάμεσα σε αντιλήψεις οι οποίες δεν θα αναφέρονται μόνο στη γλώσσα αλλά στη συνολική προαγωγή της ελληνικής κοινωνίας.

Από το 1880 ως το 1890 οι συστηματικές απόψεις που έχουν διατυπωθεί γύρω από το ζήτημα της γλώσσας είναι οι εξής: α) ο περαιτέρω εξαρχαϊσμός της καθαρεύουσας (Κωνσταντίνος Κόντος, *Γλωσσικαί παρατηρήσεις*, 1882)· β) η επιστροφή "βαθμηδόν και αδιακόπως" στην ομιλουμένη (Δημήτριος Βερναρδάκης, *Ψευδαττικισμού έλεγχος*, 1884)· γ) η διατήρηση και ο εξωραϊσμός της καθαρεύουσας εν αναμονή της εξέλιξης της ομιλουμένης (Γεώργιος Χατζιδάκις, *Βάσανος έλεγχος ψευδαττικισμού ή μελέτη επί της Νέας Ελληνικής*, 1884) και δ) η καθιέρωση της δημοτικής σε όλες τις μορφές λόγου. Η τελευταία αυτή άποψη είχε μόλις αποκτήσει θεωρητικά-γλωσσολογικά θεμέλια (Ψυχάρης, *Δοκίμια της ιστορικής νεοελληνικής γραμματικής*, 1884-1886) και ιδεολογικό εξοπλισμό (Ψυχάρης, *Το ταξίδι μου* 1888). Πρόκειται για στοιχεία που θα της επιτρέψουν να συσπειρώσει οπαδούς και, στη συνέχεια, να μετατρέψει τις συσπειρώσεις αυτές σε μαχητικό κίνημα.

Την ίδια εποχή, εκτός από το έργο του Ψυχάρη, ισχυρή συνδρομή στη συγκρότηση της ιδεολογικής θεμελίωσης του δημοτικισμού και της σταδιακής διείσδυσής του στον πολιτισμικό και αργότερα στον κοινωνικοπολιτικό χώρο υπήρξε το έργο του Εμμανουήλ Ροΐδη (*Περί της σημερινής ελληνικής γλώσσης*, 1885, *Τα είδωλα*, 1893), καθώς και η λογοτεχνική παραγωγή της Νέας Αθηναϊκής Σχολής με κύριο εκφραστή τον Κωστή Παλαμά.

Έτσι, στις αρχές του 20ού αιώνα έχουν αρχίσει να διαφαίνονται τα κυριότερα γνωρίσματα που θα συνοδεύσουν τον δημοτικισμό στο πρώτο στάδιο της πορείας του. Το κίνημα αυτό θα είναι εθνικό, πολιτικό, φιλελεύθερο, επιστημονικό και με στόχους εκσυγχρονιστικούς. Θα υποστηριχθεί από τη δυναμική παρουσία, το έργο και την οικονομική ενίσχυση λογίων και επιχειρηματιών της διασποράς (Αλέξανδρος Πάλλης, Αργύρης Εφταλιώτης, Πέτρος Βλαστός, Πηνελόπη Δέλτα, Φώτης Φωτιάδης). Αποτέλεσμα της δράσης αυτής, συνδεδεμένης με το αίτημα για τη συναρμογή της δημοτικής γλώσσας με την εκπαίδευση, θα είναι η δημιουργία συλλόγων (Εθνική Γλώσσα, 1905· Εκπαιδευτικός Όμιλος, 1910· Φοιτητική Συντροφιά, 1910) και η έκδοση περιοδικών μαχητικών εντύπων (Ο Νουμάς, 1903-1931· Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου, 1911-1924). Πρωταγωνιστές αυτής της περιόδου θα είναι ο Αλέξανδρος Δελμούζος, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης και ο Δημήτριος Γληνός, οι οποίοι είτε ως εκφραστές θεσμών είτε ως διωκόμενοι από θεσμούς θα χρησιμοποιήσουν τη δημοτική γλώσσα ως σύμβολο και ως εργαλείο για την προώθηση και την καλλιέργεια βαθιών αλλαγών στην ελληνική κοινωνία.

Το ίδιο χρονικό διάστημα η θεωρητική θεμελίωση του μαρξισμού στον χώρο των ελληνικών ιδεών (Γεώργιος Σκληρός, *Το κοινωνικόν μας ζήτημα*, 1907) και οι σοσιαλιστικές συσπειρώσεις που προκάλεσε, δημιούργησαν το πρώτο σοβαρό ρήγμα στις τάξεις των δημοτικιστών. Σε όλο τον 20ο αιώνα η δημοτική γλώσσα θα αντιμετωπιστεί ως φορέας ιδεολογίας από τους ίδιους τους οπαδούς της με την πιο μεγάλη αντίφαση: από ορισμένους ως απόδειξη της εθνικής συνέχειας, από άλλους ως γλώσσα της λαϊκής βούλησης και από τρίτους ως όπλο της εργατικής τάξης.

Οι κοινωνικές δυνάμεις που συγκρότησαν τους πόλους της γλωσσικής διαμάχης κατά τον 20ό αιώνα διέφεραν από τις αντίστοιχες του 18ου και του 19ου αιώνα κατά τούτο: Οι δημοτικιστές -εσωτερικά διαφοροποιημένοι- αποτελούσαν ένα σύνολο που ενεργούσε εκτός κρατικών θεσμών και το οποίο σκόπευε ή να διεισδύσει στους θεσμούς ή να τους ανατρέψει. Οι οπαδοί της καθαρεύουσας αποτέλεσαν ένα σύνολο που

υποστηρίχθηκε από προσδιορισμένους φορείς εξουσίας (Εκκλησία, Κυβέρνηση, Πανεπιστήμιο) και, επομένως, διέθετε τα όπλα που του εξασφάλιζε η εξουσία της οποίας ήταν φορέας. Αποτέλεσμα τούτου ήταν η βαθμιαία πρόσληψη της μεν δημοτικής ως συμβόλου ανατρεπτικού λόγου, της δε καθαρεύουσας ως συμβόλου αυθεντίας.

Η σοβαρή πολιτική κρίση που σημειώθηκε εξαιτίας της μετάφρασης της Καινής Διαθήκης (Ευαγγελικά, 1901) και λίγο αργότερα της Ορεστείας (Ορεσטיακά, 1903) ήταν η απαρχή μιας μακράς πορείας φαινομένων συνυφασμένων με τις δημοτικιστικές πιέσεις και τα μέτρα που λαμβάνονταν για να τις ανακόψουν: ανάμεσα σε άλλα, επανειλημμένες διοικητικές ποινές στον Κωστή Παλαμά ως γενικό γραμματέα του Πανεπιστημίου Αθηνών (1908, 1911), παραπομπή στη δικαιοσύνη του διευθυντή του Παρθεναγωγείου του Βόλου Αλέξανδρου Δελμούζου και των συνεργατών του με τις κατηγορίες της αθεΐας, βλάβης των ηθών, πρόσκλησης εις απεργίαν, παρακώλυσης προσευχής (Δίκη του Ναυπλίου, 1914).

Το 1911 ψηφίστηκε η συνταγματική διάταξη που όριζε ότι "Επίσημος γλώσσα του κράτους είναι εκείνη εις την οποίαν συντάσσεται το πολίτευμα και της ελληνικής νομοθεσίας τα κείμενα". Το 1917 η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης επιχείρησε την πρώτη καθιέρωση της διδασκαλίας της δημοτικής στις τρεις πρώτες τάξεις του δημοτικού. Η απόπειρα αυτή θα ματαιωθεί βίαια μετά την κυβερνητική αλλαγή του 1920 και η Επιτροπή που θα ελέγξει τα διδακτικά βιβλία της βενιζελικής μεταρρύθμισης θα αποφανθεί ότι πρέπει να καώσει. Το 1925 και το 1928 θα διωχθούν δικαστικά και πάλι ο Δελμούζος ως διευθυντής του Μαρασλείου και ο Μίλτος Κουντουράς ως διευθυντής του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης για αντιθρησκευτική, αντιπατριωτική και ανήθικη διδασκαλία.

Το 1929 ο Ελευθέριος Βενιζέλος θα προχωρήσει στην πιο ολοκληρωμένη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Μεσοπολέμου μέσα σε ένα κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο που θα καθορίζεται, πλέον, και από την παρουσία του εργατικού κινήματος και του ΚΚΕ. Η δημοτική ως σύμβολο ανατρεπτικού λόγου θα αλλάξει χέρια και από τον μεταρρυθμιστικό φιλελευθερισμό του Βενιζέλου θα περάσει ως κομματικό ιδίωμα στο ΚΚΕ. Μετά από αυτό, η αντιπαράθεση των συμβολισμών θα οξυνθεί ακόμη περισσότερο με σοβαρές συνέπειες στο κοινωνικοπολιτικό επίπεδο (ανάμεσα στα άλλα, πειθαρχική δίωξη του καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής Ιωάννη Κακριδή για την έκδοση βιβλίου του με μονοτονικό σύστημα το 1941).

Με τη μεταρρύθμιση του 1964 έγινε νέα απόπειρα συστηματικής εισαγωγής της δημοτικής στην εκπαίδευση. Και αυτή η μεταρρύθμιση καταργήθηκε από το καθεστώς της δικτατορίας το 1967.

Θεσμικά, το γλωσσικό ζήτημα λύθηκε με την απόσυρση της γλωσσικής διάταξης από το Σύνταγμα του 1974, καθώς και με τη σειρά των νομοθετικών μέτρων που πάρθηκαν από τις κυβερνήσεις του Κωνσταντίνου Καραμανλή (1976) και του Ανδρέα Παπανδρέου (1982), οι οποίες ρύθμισαν, εκτός των άλλων, θέματα σχετικά με την ακώλυτη χρήση και τη συστηματική διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας.